

Keith Hitchins

Önsegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között

Magyarországon az önsegélyező egyletek a 19. század nagy részében kulcsszerepet játszottak abban, hogy támaszt nyújtsanak a különböző társadalmi csoportoknak betegség, baleset, rokkantság és elhalálozás esetén. Többségük a kialakuló munkásmozgalomhoz kötődött. Önkéntes alapon szerveződtek, tagjaik szerencsétlenség idején nem számíthattak másfajta segítségre.

Magyarország változásokon ment keresztül a 19. században. Az áruterelésben és a kézműves céhekben lezajlott változások felgyorsították a munkás segélyegyletek megalakítását. Ugyanilyen irányban hatott az új ipari rendben az összefüggő társadalombiztosítási rendszer hiánya is. Az egyletek fejlődését ösztönözte a magyar gazdaság expanziója és az alkotmányos kormányzás 1867-es visszaállítása. Virágkoruk az 1870-es évektől az I. világháborút megelőző évtizedig tartott. Ausztria és Németország elméleti igazolással és gyakorlati modellekkel szolgált. Az 1890-es évekre az önsegélyező egyleteknek erősödő állami versennyel kellett szembenéznük. A gazdaságban és a társadalomszerkezetben végbement fejlődés nyomán az egymást követő kormányok kialakították saját biztosítási programjaikat. A századforduló tájékán már a magánvállalatok is nyújtottak élet- és balesetbiztosítást, így az önsegélyező egyletek vonzereje a munkások és a középosztály körében is csökkent. A két világháború között azonban még mindig a népesség jelentős részét szolgálták.

A politikai és a társadalmi-gazdasági háttér

A 19. század

Az 1830-as és 1840-es évek úgynevezett reformkorától 1941-ig tartó időszak politikai téren a bécsi udvar abszolutista uralkodásából a parlamentáris rendszerbe való átalakulás kezdetét jelezte. A folyamat 1867 után fejeződött be, amikor Magyarország nagymértékben függetlenedett Ausztriától.¹ A miniszterelnök és a kormány a többségi pártnak vagy koalíciónak tartozott felelős-

séggel, de a politikai tevékenységet továbbra is jelentős mértékben korlátozták, főként a szűk választójoggal, amely a munkások és parasztok többségét kirekesztette a politikai életből. Korlátozták az egyesülési jogot is, a szakszervezetek és önszegélyező egyletek működéséhez kormányzati jóváhagyás kellett.

Az 1867-es kiegyezés lökést adott a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődésnek. Az Ausztriával kötött vámunió kibővítette a magyar mezőgazdaság és ipar piacait, és a gazdaság összes ágazatában biztosította a belső tőkeáramlást. Mindennek eredménye a folyamatos növekedés lett. 1873-ban a már korábban is kulturális és gazdasági centrumot jelentő Pest és Buda egyesült. A város így az ország ipari és pénzügyi központjává is vált.

A 20. század

Budapest népessége az 1869-beli 260 ezerről 1910-ig 880 ezerre nőtt, messze megelőzve a körülbelül 100 ezer lakosú második legnagyobb várost, Szegedet. A fejlődés és a gazdasági változás a munkásosztály helyzetének módosulásához és egyúttal anyagi nélkülözéshez vezetett. Semmiképp sem tekinthető véletlennek, hogy a modern magyar munkásmozgalom az 1860-as és az 1870-es években alakult ki, amikor a munkások a saját szervezeteik – szakszervezetek, a szocialista párt, új típusú önszegélyező egyletek – segítségével próbáltak szembeszállni az iparosodás kihívásaival.

Bár a magyar kormányok politikai szempontból konzervatívok voltak, érzékenynek bizonyultak a népesség szükségletei iránt, és a 19. század utolsó évtizedeiben korábban példa nélkül álló szociális törvénykezési programba kezdtek. Ebbe tartozott a biztosítási rendszer kiterjesztése és szabályozása, amelynek később komoly következményei voltak az önszegélyező egyletekre nézve.

Az I. világháború kimenetele tragikus volt Magyarország számára. Háború előtti területének kétharmadát elveszítette, és népessége 18 millióról 8 millióra csökkent. Az ország csaknem teljes vízenenergia-készletének, erdőségeinek és (a szén kivételével) ásványkincseinek elvesztése, valamint a közlekedési hálózat szétesése és a régi export-piacok kiesése megakasztotta azt a gazdasági fejlődést, amely Magyarországot addig jellemezte.

A munkás önszegélyező egyletek fejlődése

A kezdetek

Magyarországon a munkás önszegélyező egyletek születése szorosan kötődött a modern munkásmozgalom kialakulásához. A segélyegyletek a hagyományos céhes keretekben tevékenykedő legényegyletekből a szakszervezeti eszme által ösztönzött, független munkásszervezetekké fejlődtek.

A *legénycéhek*. A segélyegyletek eredete a 18. században működő legénycéhekig követhető nyomon. Ezek a vándorló kézműveseknek a városi

kézművesmesterek céhei mellett létrehozott érdekvédelmi szövetségei voltak. Bár az egyleteket a mesterek (a munkáltatók) felügyelték, és a tagság kötelező volt, a legények saját képviselőket választottak, és külön gyűléseket tartottak, amelyeken negyedéves tagdíjakat szedtek, és segélyeket osztottak beteg és vándorló társaiknak. A segélyegyletnek ez a típusa a korábbi évszázadok céheinek szociális és gazdasági viszonyaira jellemző patriarchális rendszerben működött. A mesterek a hagyományokkal összhangban még mindig szállást és – szorongató szükség esetén – csekély pénzbeli segítséget nyújtottak a legényeknek, de a 19. század elején a pénzügyi viták megrontották az együttműködésüket, így 1813-ban egy kormányrendelettel formálisan megszüntették a legénycéheket.² A mesterek azonban továbbra is gyűjtötték a pénzt a legényektől, s ennek egy részét közvetlenül a céh által kiválasztott kórházba fizették be a beteg legények ápolásának biztosítására. Ha az adó kevésnek bizonyult, a mesterek kötelessége volt a különbség kiegyenlítése.

A legénycéhek eltörlésére sok legény azzal válaszolt, hogy beteg és vándorló társaik megsegítésére egyesületeket hozott létre. Az elsők között alakultak meg Pesten 1819-ben a kőművesek, 1823-ban pedig az asztalosok egyletei. Ezek számos jelentős mozzanatban különböztek a hagyományos céhegyletektől: önkéntes tagságon alapultak, és saját egyleti alapszabályaik, nem pedig a céhrendeletek vonatkoztak rájuk. A tagok döntöttek a belépési illetékről és a tagdíjakról, és pénzalapjukat a céh vagyonától elkülönítve kezelték. A legényeket azonban továbbra is kötelmek fűzték a mesterekhez, akiknek megmaradt a felügyelői jogkörük. Az 1840-es és az 1860-as évek között a céhszisztem bomlásával, ezzel párhuzamosan a mesterek és a legények közötti hagyományos kötöttségek lazulásával növekedett az új egyesületek népszerűsége. Bár a mesterek az egyesületek elnökei maradtak, többé már nem játszották a régi legényegyletekben az elődeik által betöltött domináns szerepet.

Az egyesületek egy másik fajtáját a céhen kívüli és a munkáltatójuktól betegsegélyt nem kapó legények által létrehozott egyletek jelentették. A legjobb példa a Pest-Budai Könyvnyomdászok 1848-ban alapított Vándor, Betegtámogató és Segélyegylete volt.

Gyári egyletek. A céheken kívül alapított segélyegyletek legnagyobb részét a reformkort követő gazdasági változások hatására létrehozott gyári egyletek alkották. Az új vagy terjeszkedő vállalkozások tulajdonosai közül sokan támogatták munkásaikat betegség és baleset esetén, de az 1840-es években a munkások kezdték megalakítani saját segélyegyleteiket. A legjobban szervezett az Óbudai Hajógyár szakmunkásainak egylete volt. A következő évtizedben Pest, Buda és számos vidéki város más munkásai is megalkották egyleti alapszabályukat, és segélyegyletek működtetését biztosító engedélyért folyamodtak.⁴

Az általános munkásegylet. Az új ipari rend kérésselmentlen térhódítása és a céhes keretek folytatódó felbomlása végül 1860 után egy új típusú munkásszervezet – az általános munkásegylet – létrehozásához vezetett, amely egykori segédekből, gyári munkásokból, cselédekből és napszámosokból állt. Az első a Pesten és Budán, 1868-ban alapított Általános Munkásegylet volt,

amely később kulcsszerepet játszott a munkásmozgalom fejlődésében. Az ilyen szervezetek alakították ki azt az új és dinamikusabb önszegélyező egyeletet, amely már kizárólag munkásjóléti kérdésekkel foglalkozott. A legnevezetesebb példa az 1871-ben alapított Általános Munkás Betegségélyező és Rokkantpénztár volt.

Növekedés

Az önszegélyező egyletek fejlődése és a következő három évtizedben végbenő példátlan növekedése nagymértékben az 1872-es VII. törvénycikknek, az úgynevezett Ipartörvénynek köszönhető.⁶ Ez törvényesítette a már korábban is létező viszonyokat, nem utolsósorban eltörölte a céhrendszer maradványait, és helyettük lehetővé tette, hogy az ipari munkáltatók ipartársulatokba tömörüljenek. Az iparossegédek és munkások nem lehettek ezeknek a társulatoknak a tagjai, de a továbbiakban a munkáltatók sem avatkozhattak be az ő egyesületeik működésébe, és nem gyakorolhattak felügyeletet az egyesületek pénzügyei fölött. A központi és helyi közigazgatás képviselői gyakran akadályozták új segélyegyletek alapítását, és felszólították az 1872 előtt alapított egyleteket, hogy jóváhagyásra ismét küldjék be az alapszabályaikat. A törvény ennek ellenére jelentős mértékben serkentette az önszegélyező egyletek kialakulását.

Az 1870-es évek és az I. világháború között Budapesten megközelítőleg száz, vidéken kevesebb új egyesület alakult.⁷ Többségük betegsegélyező és temetkezési egylet volt, de néhányuk tevékenysége a nyugellátás és az oktatás köré szerveződött. A segélyegyletek számában bekövetkezett jelentős növekedés ellenére az 1880-as években a munkások beteg- és baleseti segélyezése széttagolt volt, és csak kevés munkásra terjedt ki. Egy 1887-es általános felmérés szerint Budapesten a gyárak 65 százaléka adott betegsegélyt a munkásainak (35 százalék az Általános Munkás Segélyalapon, 11 százalék az önálló gyári alapokon keresztül, a többiek pedig valamilyen egyéb módon). Vidéken ugyancsak 65 százalék volt a betegsegélyezést megvalósító gyárak aránya (60 százalék önálló gyári alapokon, 5 százalék az Általános Munkás Segélyegyleten keresztül). Balesetbiztosítás csak a budapesti gyárak 10 százalékában és a vidéki üzemek 15 százalékában volt. Budapesten a gyárak alig 18 százaléka támogatta a rokkant munkásokat.⁸ A szűk körű segélyezés és a munkások erősödő elégedetlensége miatt a munkásvezetők, politikusok és sok munkáltató állami támogatásra törekedtek a juttatások szintjének emelése és a rendszer stabilitásának megteremtése érdekében.

Versengés az állammal

Az állam végül közbeavatkozott az önszegélyező egyletek helyzetének alakulását döntő módon befolyásoló átfogó törvényalkotással. Különösen két törvény (az egyiket 1891-ben, a másikat 1907-ben fogadták el) bizonyult határkőnek. Az 1891-es XIV. törvény számos ágazatban széles munkáskategó-

riák számára kötelezővé tette a betegbiztosítást. A törvény ugyan elismerte a már meglévő, különböző típusú betegsegélyező alapok legalitását (például a 100 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban működőket és a 200 tagnál többet számláló önkéntes betegsegélyező alapokat). Ugyanakkor ipartestületi és kerületi betegsegélyező alapokat is létesített (az utóbbiakat a Belügyminisztérium és a Kereskedelmi Minisztérium közvetlen felügyelete alá helyezve), a létező alapokból nem elégséges mértékben vagy egyáltalán nem részesülő munkások egészségügyi- és balesetbiztosítására. Az állam lényegében versenyre kelt az önsegélyező egyletekkel.

Az új betegsegélyező pénztárak alapítása nyilvánvalóvá tette a törvény vezérelvét, a biztosítási rendszer centralizálását és állami szabályozását. A XIV. törvény kötelezővé tette az ipartestületi segélypénztárak számára a szabályos számvitel alkalmazását, tartalékalap létesítését, valamint a taglétszám alakulásáról és a pénzügyi műveletekről szóló rendszeres beszámoló elkészítését. A kerületi betegsegélyező pénztáraknak általános felügyeleti jogkörrel biztosított a területükön lévő egyéb segélyalapok fölött, és lehetővé tette számukra az Általános Munkás Segélypénztár vidéki fiókjainak a bekebelezését, amelynek a működése így a továbbiakban Budapestre korlátozódott.

A jogszabály megalkotói törekedtek arra is, hogy az önsegélyező egyletek és egyéb segélypénztárak által ellátatlan, nagyszámú munkáscsoportokat bevonják a biztosításba, de a törvénnyel szemben táplált nagy várakozások beteljesületlenek maradtak. Nem valósult meg az elképzelt centralizáció és hatékonyság, s mivel a betegsegélyező pénztárak arra törekedtek, hogy betartsák a törvény működésre vonatkozó rendelkezéseit, adminisztratív költségeik gyorsan elérték a bevétel 30 százalékát. Ennek következtében sok önsegélyező egylet képtelen volt megfelelő pénzsegélyeket adni a tagjainak.

Az 1890-es évek sok önsegélyező egylet számára a pénzügyi nehézségek időszakát jelentették. Közülük egyeseknek túl kevés tagja volt a kötelezettségeik teljesítéséhez, másokban pedig túl sokan voltak olyanok, akik rövid tagdíjfizetés után lemorzsolódtak.¹⁰ Megintcsak más segélyegyletek teljesen beszüntették a működésüket, mivel a XIV. törvényben megkövetelnél kevesebb tagjuk volt. Ennek ellenére a magán betegsegélyező egyesületek taglétszáma Budapesten 1894 és 1905 között 66 486-ról 84 143-ra nőtt.¹¹

1892 és 1896 között nagyon sok ipartestületi betegsegélyező pénztár alakult, de ezek már nem önkéntes egyesületek voltak, mivel a XIV. törvény kötelező rendelkezései alapján működtek.¹² Például az 1892-ben alapított *Budapest fővárosi sütők, cukrászok és mézeskalácsosok ipartestületének betegpénztára* kötelezte az ipartestület minden évi 1200 vagy napi négy forintnál kevesebbet kereső dolgozóját a betegpénztárba való belépésre, ha nem voltak a XIV. törvényben részletezett valamelyik egyéb segélyegylet tagjai.¹³ Bár ennek és a többi, új betegsegélyező pénztárnak az alapszabályai lehetővé tették az önkéntes belépőknek (a testülethez tartozó munkáltatóknak, az évi 1200 forintnál többet kereső munkásoknak, az ipartestület valamelyik tagjához kötődő napszámosoknak vagy biztosított családtagjainak)¹⁴ nyújtott ellátásokat, kevesen léptek be. A tagok által fizetett heti tagdíjak a keresetektől függtek, az önkéntes csatlakozóknak pedig egyforintos belépési díjat is kellett fizetniük.¹⁵ Az egyes pénztárak juttatásai enyhén különböztek. Az alapvető

ellátások a következők voltak: betegség és baleset esetén a tagoknak és családtagjaiknak maximum 20 hétig ingyenes orvosi ellátás és gyógyszer; rokkanttá váláskor maximum 20 hétig fizetett kereseten alapuló heti segély; szüléskor szükség esetén a segélypénztár orvosának segítségével és négyheti segély.

Az alkotók jószándékai ellenére az 1891-es törvénnyel kapcsolatosan széles körű volt az elégedetlenség, és sok politikus, gyáros és szakszervezeti vezető javasolta megoldásként az állami ellenőrzés további erősítését. Például az 1900-ban az összes szakszervezet tevékenységének koordinálására létrehozott *Szakszervezeti Tanács* memorandumot küldött a Kereskedelmi Minisztériumba, követelve, hogy töröljék el a gyári és ipartestületi segélypénztárakat, és a betegbiztosítást az állam igazgassa és finanszírozza.¹⁶

A kormány 1907-ben a felzúdulásra a XIX. törvénnyel válaszolt, amely újabb csoportokra terjesztette ki a kötelező biztosítás alapelvét, és a biztosítandó kockázatok körébe bevonta a munkahelyi baleseteket. A törvény az *Országos Munkás Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár* (OMBP) megalapításával és széles körű felügyeleti jogkör biztosításával növelte a biztosítási ágazat feletti kormányzati ellenőrzést is.¹⁷ Ugyanakkor azonban komoly csapást mért az önkéntes betegsegélyező egyletekre. Sokukat gyakorlatilag megszüntette azzal, hogy a funkcióikat állami szervezetek vagy az állam jóváhagyásával továbbra is működő kerületi és egyes gyári pénztárak vették át. A fő áldozat az *Általános Munkás Segélypénztár* volt, amely 1906-ban egyesült a konkurens intézménnyel, az 1891-es XIV. törvénnyel létrehívott *Budapesti Kerületi Betegsegélyző Pénztárral*. Az 1907-es új törvény eredményeként az egyesült segélyszervezet beolvadt az OMBP-be. Továbbra is léteztek önszegélyező egyletek, de már túl voltak a virágkorukon.

A munkás önszegélyező egyletek jellemzői

A munkáltatók céljai

A különböző vállalatok – például a gyárak és a nyomdaüzemek – tulajdonosai, valamint az ipartestületek és szakmai szervezetek vezetői gyakran élen jártak a munkás önszegélyező egyletek alapításában, különösen az 1840-es és 1850-es években. Erre az altruizmus és a jó üzleti érzék egyaránt ösztönözte őket. Egyes munkáltatóknak alapvetően fontos volt a munkásaik jóléte. Ilyenek voltak a pesti kereskedők, akik 1846-ban létrehozták a *Kereskedők Nyugellátó és Betegsegélyező Egyletét*¹⁸, vagy azok a munkáltatók, akik az 1870-es évek elején sikertelenül próbálkoztak a *Budapesti Munkás Kórház és Segélyegylet* megalapításával.¹⁹ A munkáltatók többségének fejében azonban közvetlenebb, gyakorlati célok jártak. A segélyegyletek megalakításával és ellenőrzésével rendet és hatékonyságot akartak biztosítani az egészségügyi ellátásban, akkor, amikor a céhes kereteket még nem váltotta fel a modern ipari rendszer. Alapszabály-tervezetek készítésével, a segély mértékének és időtartamának meghatározásával stabilizálni szerették volna a betegsegélyezés és az egyéb ellátások költségeit. Sok munkáltató az egyre inkább öntu-

datosodó és a gazdasági érdekeik érvényesítésére független szakmai egyesületekhez és szakszervezetekhez forduló munkásai feletti ellenőrzés eszközeinek is tartotta az egyleteket.

A munkások céljai

A munkásoknak megvoltak a saját okaik a segélyegyletek alapítására. Szerettek volna megfelelő támogatást biztosítani maguknak betegség vagy rokkanttá válás esetére, és a segélyegyletek nyújtotta alacsony összegű támogatás miatt elégedetlenek voltak a meglévő rendszerrel.²⁰ Egyes munkásoknak, mint például a nagyváradi mészároslegényeknek 1852-ben, és a soproni pincéreknek 1866-ban nem volt egyéb olyan szervezetük – céhes vagy más szakmai egyesületük –, amelyhez támogatásért folyamodhattak volna.²¹ Az üzemi vagy céhes segélypénztárhoz tartozó budapesti és vidéki munkások közül sokan függetleníteni akarták magukat a munkáltatók és gyári vezetők „gyámsága” alól, és szerették volna a saját kezükbe venni a segélypénztáraik ügyeinek intézését.²²

Tagsági feltételek

A munkás önsegélyező egyletekben a tagság általában önkéntes volt, de az 1872-es Ipartörvény, és különösen az 1891-es XIV. törvény parlamenti elfogadása után bizonyos munkáskategóriák számára kötelezővé vált. Például egy önsegélyező egyletbe csatlakozó gyár az összes munkásától megkövetelhetette az egyleti tagdíj fizetését. A segélyegyletbe való belépés lehetősége általában nemre való tekintet nélkül nyitva állt az összes 12 és 60 év közötti kézműves és gyári munkás számára. Néhány egylet azonban csak férfi vagy nő férfi tagokat fogadott el. Kizárólag egészséges jelentkezőket vettek fel, amit gyakran az egylet orvosának kellett igazolnia, és esetenként megkövetelték a példás erkölcsöket is.

Általában csak az egylet alapítási helyén lakók lehettek tagok, de az általános munkás segélyegyletek létrehozásával ez a feltétel megszűnt. A tagság függött a belépési díj és a bérek alapján kiszámított rendszeres tagsági díj megfizetésétől is. Becslések szerint az 1890-es években a gyári betegsegélyező pénztárak a munkás hetibérek 4–6 százalékát szedték be tagdíjként.²³

A munkások elveszítették a tagságukat, ha egy meghatározott ideig nem fizettek tagsági díjat. Például a *Budapesti Bádogos Segédek Betegsegélyező Egylete* nyolc hétben szabta meg azt az időszakot, amely után tagdíjfizetés híján kizárták a nem fizetőt. Ugyanilyen következménnyel járt az egylet érdekét sértő magatartás is.²⁴ A rendes tagok mellett az egyletek gyakran választottak tiszteletbeli taggá erkölcsi és anyagi támogatást nyújtó kiválóságokat. Az 1890-es években a *Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyező Temetkezési Egylet* sok pártfogója közé tartozott a város polgármestere és Jókai Mór.²⁵ A tiszteletbeli tagok nem vehettek részt az egyletek igazgatásában, és nem kaphattak juttatásokat. Bár az önsegélyező egyletek átlagos

taglétszámáról nincs pontos adat, de 1855-ben, a megalakulásakor sok olyan egyesület volt, amelynek csak 23 tagja volt, másoknak viszont 520²⁶, míg néhányuk taglétszáma elérte a többezretet. A kisebb egyesületek nehezen tudtak fennmaradni, mert nem volt a segélyek fizetéséhez elegendő bevételük. A stabil pénzügyi helyzethez minimálisan 100–200 fős tagságra volt szükség.

A biztosított juttatások

Rendszeres járulékaik fejében a megbetegedő és munkaképtelenné váló tagok meghatározott számú hétre – egy évnél hosszabb időre csak ritkán – segélyeket kaptak. Az összegek az egyesületektől függően jelentősen különböztek. Például az 1860-as években a pesti könyvkötő-segédek heti 60 krajcárt kaptak. Ez igen alacsony összeg volt, és ezt is csak nyolc hétig²⁷ kapták, míg a *Pest-Budai Nyomdász Segélyegylet* tagjainak a jelentős összegnek számító, heti hat forintot fizették, ha szükség volt rá, egy éven át. Sok segélyegylet kórházi ellátást, orvosi gyógykezelést és ingyenes gyógyszerfelírást is biztosított. Az özvegyeknek temetkezési átalányt fizettek, vagy vállalták a temetkezési költségeket. Néhány egyesület egy bizonyos ideig a munkanélkülieknek, a rokkantaknak és a nyugdíjasoknak is nyújtott támogatást.

Szervezeti felépítés

Az egyesületek alapszabályai demokratikus kereteket biztosítottak azzal, hogy az egyszerű tagokat ruházták fel a végső döntési jogkörrel. A közgyűléseken választották meg a tisztségviselőket és a választmányt. Itt döntöttek az olyan fontos kérdésekről, mint a kiosztható juttatások összege, a tagok felvétele és kizárása. A tisztségviselőknek azonban jelentős önállóságuk volt az egyesület mindennapi ügyeinek intézésében, részben azért, mert csak félévente vagy – és ez volt a gyakoribb – csak évente tartottak közgyűléseket.

Az elnöknek széles körű hatalma volt: ő hívta össze a választmányi üléseket, felelt az itt és a közgyűléseken hozott döntések végrehajtásáért, képviselte az egyesületet a többi féllel és a hivatalos szervekkel való tárgyalásokon. Még nagyobb volt a tekintélye, ha – ahogyan gyakran megesett – az elnök egyúttal munkáltató vagy ipartestületi vezető volt. A közgyűléseken és az egyesület egyéb tevékenységében való részvételük rendszertelensége miatt a tagok valószínűleg kevés ellenőrzést gyakoroltak az egyesületek elnökei és tisztségviselői felett. Az egyértelmű bizonyítékok hiánya ellenére nyilvánvaló, hogy sok egyesületben a tagság inkább passzív, mint aktív szerepet játszott.

Bár az orvos nem volt tisztségviselő, mégis kulcsszerepe volt az egyesület működésében. Általában a választmány jelölte ki, és nemcsak a tagok egészségügyi ellátását végezte, hanem döntött a segélyjogosultságról, a segély nagyságáról és folyósításának időtartamáról, gyógyszerek kiírásáról és a kórházi beutalásról – a segélyezés megkezdése előtti összes, szükséges előzetes intézkedésről.

Az orvost és a tisztségviselőket egyre terebélyesedő bürokrácia segítette,

különösen a nagyobb egyletekben. Tipikus ebből a szempontból az érintett szakmák egyesülésével, az 1891-es XIV. törvény elfogadása után létrehozott *Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Betegsegélyező Pénztára*, amely munkálatokat és munkásokat is magában foglaló, hatalmas adminisztratív apparátust tartott fenn. 1891 és 1900 között a Pénztár bérekre, irodaköltségekre és bérleti díjakra fordított átlagos éves folyó kiadásai az összkiadások 20 százalékát tették ki.²⁸ Ez egyrészt a biztosítási rendszer bonyolultabbá válásának, másrészt a törvény állami szabályozással kapcsolatos új rendelkezéseinek volt a következménye.

Finanszírozás

A nagy és a kis egyletek bevételeinek túlnyomó része szintén a tagdíjakból tevődött össze. Az olykor egyleti alapszabályokban megállapított, máskor a céhrendszerből örökölt gyakorlatként fizetett munkálatói járulékok a gyári és ipartestületi segélyegyletek meghatározó bevételi forrásai voltak. A patrónusok és támogatók adományai általában csak az egyleti költségvetés csekély hányadát tették ki. A beruházásból származó jövedelem egyletről egyletre változott. Azok a vállalatok, amelyeknek a kiadásait meghaladó bevételeik voltak, a többletet általában kamatozó bankbetétekben helyezték el. Néhány nagy egylet részvényeket is vásárolt. A vállalkozási szellem ezen említett példái ellenére az egyletek egészében véve nem tudtak erős tőkealapot kialakítani. A tagoknak járó segélyek kifizetése után kevés pénzüik maradt beruházásra. Valójában sok egylet pénzügyi helyzete egész fennállása alatt ingatag volt.

Az egyletek alapszabályai általában rendelkeztek a feloszlásról is. Az ilyen esetekben a legtöbbet idézett ok a taglétszám bizonyos minimum alá csökkenése vagy a más egylettel történő egyesülés volt. A tagoknak jóvá kellett hagyniuk a feloszlást, néha egyszerű, néha kétharmados többséggel. Olyankor is kimondhatták a megszűnést, ha az egylet nem tudott eleget tenni segélyezési kötelezettségeinek. Feloszlás esetére az alapszabályok általában rendelkeztek arról, hogy az egyleti vagyont fel kell osztani a tagok között, egy általános munkáspénztárnak kell adományozni, vagy meghatározott ideig (akár tíz évig) letétbe kell helyezni egy bankban, amennyiben maradt remény az egylet későbbi újraindítására.

A főbb munkás önsegélyező egyletek

A két legnagyobb és legsikeresebb munkás önsegélyező egylet – a Nyomdász Segélyegylet és az Általános Munkás Segélypénztár – bizonyos tekintetben a reformkor és az I. világháború között kialakult munkás önsegélyező egyletek egészére jellemző volt. A két egyletnek a létrejötte és fejlődése is hasonlóan zajlott. Mindkettő a kézműves céhekből és utódaikból, a munkás-egyletekből nőtt ki, és mindkettő kis, pest-budai egyesületként indult útjára, csak később válva ezres taglétszámú, országos szervezetté. Ugyanakkor alap-

vető szempontokból különböztek is, mivel a munkás segélyegyletek két különböző fejlődési útját képviselték. Az Általános Munkás Segélypénztár az egyszerű munkásokat képviselte, és intenzíven részt vett a kialakuló szocialista munkásmozgalomban, míg a Nyomdász Segélyegylet 1914 előtti működése nagy részében a munkáltatók irányítása alatt maradt, konzervatív beállítottságú volt, és távol tartotta magát a radikális munkásmozgalomtól.

A konzervatív nyomdászok és betűszedők

Munkáltatói kezdeményezés. Pest és Buda nyomdatulajdonosai már több évtizeddel az 1848-as forradalom előtt betegsegélyező pénztárakat létesítettek az alkalmazottaiknak, amelyekhez rajtuk kívül a munkások is hozzájárultak egy csekély heti összeggel. Ezek a házipénztárak informális és gyakran esetleges módon működtek. 1848-ban a tulajdonosok elhatározták, hogy az egész városra kiterjedő közös egylet alapításával megújítják betegsegélyező pénztáraikat. (Kedvezett ennek a törekvésnek az időpont is: 1848 forradalma és a konzervatív rendszer gyengülése.) Így a tulajdonosok, és nem a munkások játszottak kezdeményező szerepet az alapszabályok megszövegezésében és a hivatalos jóváhagyás megszerzésében. Pest és Buda minden nyomdája csatlakozott az új egyletnek, amely formálisan 1851-ben jött létre, 232 fővel. Az abszolutista Kormányzótanács azonban megtagadta az alapszabály jóváhagyását, és 1853-ban elrendelte az egylet felosztatását.²⁹ 1863-ban, az 1867-es kiegyezést megelőző alkotmányos időszak nyugodtabb politikai körülményei között a Kormányzótanács a munkáltatók és alkalmazottaik együttes kérelmére válaszolva végül jóváhagyta az egylet alapszabályát.³⁰

Finanszírozás és juttatások. A tagság szerény belépési díj és tagdíj fejében minden pesti és budai nyomdászsegéd és nyomdászinas számára nyitva állt.³¹ Az 1876-os új alapszabály kiterjesztette a tagság lehetőségét a betűszedőkre és a rokon foglalkozásúakra, valamint a vidéki nyomdászokra és betűszedőkre is.³² Az egylet pénzsegéllyel támogatta beteg és rokkant tagjait, hozzájárult a más magyar városokban vagy külföldön állást kereső vándorlegények utazási költségeihez, és „tisztességes temetést” rendezett elhunyt tagjainak.³³ A későbbi években létrehozta egy önképzőköri alapot, és az egylet kiterjesztette a pénzsegélyeket az elhunytak özvegyeire és árváira.

A vezetőség. Az egylet igazgatásának legfőbb szerve a választmány volt. Ez egy elnökből, két alelnökből, egy könyvelőből és 25, a munkáltatókból, iparossegédekből és egyéb munkásokból összetevődő, közgyűlés által választott tagból állt. A hagyományok alapján és az alapszabállyal összhangban – legalábbis 1909-ig – az elnök mindig egy nyomdatulajdonos volt. Ugyancsak szokásos volt, hogy a választmány két magyar és két német titkárt jelölt ki. Ez a gyakorlat is arra utal, hogy az egylet az I. világháborúig végig vegyes etnikai összetételű volt. A közgyűlés a tisztségviselőkön kívül ellenőrző bizottságot is választott az egylet pénzügyi helyzetének felügyeletére.

Nézeteltérések. Az egylet társadalmi összetétele következtében gyakoriak voltak az irányvonallal és vezetéssel kapcsolatos viták. Állandóakká váltak a nyomdatulajdonosok, valamint a segédek és más alkalmazottaik között a

gazdasági kérdésekről és a társadalmi aktivitásról folyó nézeteltérések. 1872-ben például a tulajdonosok ellenezték az egylet segélyező és önképzőköri részlegének egyesítését, arra hivatkozva, hogy az utóbbi lényegében egy sztrájkszervező testület, amelynek tevékenysége a vezetők szerint biztosan veszélyeztette volna a segélyezési szekciót.³⁵ A két részleg ennek ellenére, a segélyezési szekcióra gyakorolt közvetlen következmények nélkül, 1876-ban egyesült. A tulajdonosok törekedtek a rokkantpénztár feletti kizárólagos ellenőrzésre is, mivel ők hozták létre, és a heti összevétel háromnegyedét ők fizették be, de 1870-ben a választmány elutasította a követelésüket. A tulajdonosok ezeket a vitákat a bérekről és munkakörülményekről folytatott állandó küzdelem részének tekintették, és igyekeztek korlátozni az alkalmazottak igazgatásban játszott szerepét.

Expanzió. Az egylet gyorsan fejlődött: taglétszáma az 1862-es 296-ról 1911-ig 7109-re nőtt. Az I. világháborúra az ország egészére kiterjesztette a tevékenységét,³⁷⁻³⁹ és jelentősen bővültek a pénzügyi műveletei is.⁴⁰

A szocialista munkások

Az *Általános Munkás Segélypénztár* 1871-es megalapítását már tárgyaltuk. A tagság lehetősége nyitva állt a 12 és 60 év közötti, jó szellemi és fizikai állapotú férfiak és nők számára. A segélypénztárt adományokkal támogató személyeket is szívesen láttak patrónusként, de nekik nem volt szavazati joguk, és nem kaphattak segélyeket. Minden rendes tag belépési díjat és keresetarányos tagdíjat fizetett. A pénztár azokat segítette, akik a betegségük miatt nem tudtak dolgozni, és akik ezt megelőzően legalább tízhetes tagsággal rendelkeztek. A tagdíjak nagyságától függő, csak a nem ismétlődő betegségek esetén fizetett teljes összegű segély 26 hétig, a felére csökkentett támogatás pedig az ezt követő újabb 26 hétig járt. A legalább tíz hónapja az egyletbe tartozó nők egyhetes szülési segélyben részesültek. Ha a szülés következtében megbetegedtek, 26 hétig félösszegű segélyre voltak jogosultak. A tagoknak kedvezmény járt a gyógyszervásárlás, orvosi kezelés és bizonyos mértékig a kórházi ellátás esetén. A betegség időtartama alatt is fizetni kellett a tagdíjat, melyet a kiutalt segélyből vontak le.⁴¹

Munkásszolidaritás. A betegsegély és temetkezési támogatás nyújtása mellett a pénztár alapítói elősegítették a munkásosztály megszerveződését, és erősítették a munkásszolidaritást. A munkások gondjaira bízták a pénztár működését, és véget vetettek a gyárakban folytatott azon gyakorlatnak, hogy a gyár vezetői ellenőrzésük alatt tartásuk a betegsegélyező pénztárakat, és gyakran visszautasították a munkások segélykérelmét. Rögzítették azt az alapelvet, hogy a pénztár akkor is garantálja a tagoknak a juttatások kifizetését, ha munkahelyet változtattak. Ezzel törölték azt a gyári betegsegélyező pénztárakra jellemző szokást, amely szerint az adott munkahelyről történő távozás a pénztárba korábban befizetett összeg nagyságától függetlenül az összes juttatás elvesztésével járt együtt.⁴²

A vezetőség. Az elnök, az egyéb tisztségviselők és a közgyűlés működése sokban hasonlított a Nyomdász Segélyegylet megfelelő szerveinek működé-

sehez, de nagyobb felelősséggel tartoztak a tagságnak. Bár a pénztáron belül komoly különbségek alakultak ki a munkásmozgalom fejlődési irányára vonatkozóan (erre később még visszatérek), de a pénztár egységesen a munkások érdekeit támogatta a munkáltatókkal szemben.

Expanzió. A taglétszám gyorsan nőtt. A gyári segélypénztárak többsége csatlakozott, és sok segélypénztár nélküli üzem az Általános Munkás Segélypénztárnál biztosította a dolgozóit. A gyári vezetők kötelezték a munkásaikat a csatlakozásra, ami egyrészt nagyszámú tagdíjfizetőt jelentett, másrészt viszont veszélyeztette a pénztár önkéntes jellegét. 1884-re 33 városban működött kirendeltség, és a teljes taglétszám az 1871-es 1840-ről 26 644-re emelkedett. A nők jelentős arányban képviseltették magukat, a tagok 25 százaléka, 6791 fő nő volt. A taglétszám 1898-ban elérte a 78 587 főt, hogy azután 1905-re, a pénztár önálló intézményként való fennállásának utolsó évére 62 007-re csökkenjen.⁴³

A járulékok megemelése ellenére a bevételek nehezen tartottak lépést a kiadásokkal. Néha, mint például 1883 és 1887 között, a pénztárnak riasztó hiányt kellett elkönyvelnie, és arra kényszerült, hogy kormánytámogatásért folyamodjon.⁴⁵ (Törekvése sikertelen volt.) A pénztár kiadásai túlnyomó részét a tagok támogatására fordította. Például az 1898-as 377 297 forintos összkiadásból a legnagyobb tételt (44 százalékot) a betegsegélyek jelentették, ezt követték az orvosi honoráriumok (12 százalék), a gyógyszerek (10 százalék) a kórházi kezelés költségei (8 százalék) és a temetkezési segélyek (5 százalék). A fizetéseket, irodai költségeket és bérleti díjakat tartalmazó adminisztratív kiadások viszonylag alacsonyak voltak (9 százalék).⁴⁶

Megszűnés. 1907-ben a pénztár befejezte működését. Mint korábban már volt róla szó, az OMBP, az állami támogatással működő koordináló hivatal olvastotta magába.

A munkás önszegélyező egyletek és a szocialista mozgalom

A szakszervezetek előfutárai

Az 1860-as években a munkásmozgalmon belüli ideológiai különbségek éleződésével a munkás önszegélyező egyletek sok szervezője fordult a szocialista eszmékhez. A modern szakszervezetek előfutárai, a Ferdinand Lasalle eszméi által nagymértékben befolyásolt általános munkásegyletek a politikai célok elérését hangsúlyozták, és elutasították a tisztán gazdasági küzdelmet. A lasalle-ánusok alapították meg 1868 februárjában az *Általános Munkásegyletet*, amely politikai jogokat – általános választójogot, gyülekezési és egyesülési szabadságot – követelt a munkásoknak.⁴⁷ Ezt az irányzatot ellenezték az „önszegélyesek”, akik a munkásosztály anyagi életkörülményeinek javítását tartották elsődlegesnek. Ők a német közgazdász, Hermann Schulze-Delitzsch önszegélyezéssel és önképzéssel kapcsolatos nézeteinek hívei voltak.

Az önszegélyesek saját általános munkásszervezetük megalakításával igyekeztek ellensúlyozni a lasalle-ánusok befolyását. Ebből a törekvésből alakult ki 1869-ben a *Munkás Önképző Egylet*, amely a harcosabb önszegélyesek ér-

dekeit képviselte. Közéjük tartozott *Farkas Károly* (1843–1907), aki vándorlegényként tett hosszú, külföldi vándorútjai alatt ismerkedett meg a szocialista eszmékkel.⁴⁸ Farkas az egylet vezetője lett, és ő kezdeményezte 1870-ben és 1871-ben az *Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantsági Pénztár* megalakítását. Az önsegítés elvének addigi legerőteljesebb kifejeződéséként létrejött szervezet sok munkásnak az Általános Munkás Egylet tisztán politikai tevékenységével való elégedetlenségére adott válasz volt. Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantsági Pénztár megalakítása valójában előrevetítette a mérsékelt anyaszervezet, a *Munkás Önképző Egylet* és a radikális Általános Munkás Egylet közötti viszony elmérgesedését. Az Általános Munkás Egylet „ortodox” lassalle-ánusai határozottan elutasították az önsegítést, és „főlőslegesnek” tartva azokat, elítélték az önsegélyező egyleteket és a hasonló szervezeteket. Farkas és társai azonban nem akarták a betegsegélyezésre korlátozni tevékenységüket, és eltökélt szándékuk volt a bérek és munkakörülmények lényeges javítása.

Versengő szocialista frakciók

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantsági Pénztár megalakítása és a századforduló közötti időszakban teret hódított a munkásosztály szocialista alapokon történő politikai megszerveződése. Jelentős mérföldkőnek számított 1880-ban egy szociáldemokrata párt, a *Magyarországi Általános Munkáspárt* létrehozása, és 1890-ben a nyíltan marxista *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* megalakítása, amely az I. világháború végéig a munkásosztály fő politikai képviselője volt. A munkásosztály egyesítését célzó ezen kísérletek ellenére a vezetők és a tagság körében is gyakori és heves ellentétek dúltak.

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantsági Pénztár és a többi önsegélyező egylet nehéz helyzetbe került a versengő szocialista frakciók rivalizálása során. A Pénztár vezetői közötti önszegélyesek egyre nehezebben tudták távol tartani magukat a politikától és a radikálisok magasabb munkabérért és rövidebb munkaidőért folytatott kampányaitól. Sok munkás, köztük a Pénztár tagjai is, a gyors iparosodás bizonytalanságait és nélkülözéseit elszenvetve egyre radikálisabbá vált, és a fennálló politikai rendszert okolta sanyarú sorsáért. Ezért csatlakoztak az új szakszervezetekhez, és fogékonyabbá váltak a szocialista eszmék iránt. A szocialista pártok vezetői a maguk részéről úgy tekintették az önsegélyező egyleteket, mint amelyek értékes eszközök az ő politikájuk népszerűsítésében és a szocialista eszmék terjesztésében a munkások között. Különösen az 1880-as években erősen törekedtek arra, hogy az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantsági Pénztárt használják fel a munkásosztály egyesítésére az ő vezetésük alatt. Véleményük szerint a Pénztár közvetlen feladata az összes többi önsegélyező egylet magába olvasztása lett volna, annak érdekében, hogy tehermentesítsék az ezeket fenntartó szakszervezeteket, amelyek így teljes energiájukat a politikai és gazdasági harcra szentelhették volna.⁴⁹ A politikai tevékenység „előkiskoláinak” tartották a szakszervezeteket, a segélyegyleteket pedig elutasították, mivel úgy vélték, hogy „eltérítik” a munkásosztályt „történelmi küldetése” teljesi-

tésétől. Ennek ellenére hosszú ideig fedőszervként használták az egyleteket, amelyek segítségével a párt az állami beavatkozás fenyegetése nélkül folytathatta a politikai és gazdasági tevékenységét. Erre lehetőséget adott az, hogy a Belügyminisztérium a szocializmus és a radikális szakszervezetek ellensúlyaként pártfogolta az egyleteket. A minisztérium azonban mindig résen volt, és figyelmeztette az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantszövetkezeti vezetőköt, hogy kerüljenek minden kapcsolatot a „munkásmozgalommal”.⁵⁰

A szocialista vezetők később is erős nyomást gyakoroltak az önszegélyező egyletekre annak érdekében, hogy funkcióikon túllépve teljes mértékben csatlakozzanak a szervezett munkásosztály politikai és gazdasági küzdelmeihez. Agressziójuk időnként a konzervatív és mérsékelt segélyegyletekkel való nyílt összeütközéshez vezetett. Az 1880-as években például a jól szervezett és vagyonos Nyomdász Segélyegylet határozottan visszautasította azt a követelésüket, hogy nyújtsion pénzügyi támogatást az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantszövetkezeti társaságnak: a tisztségviselők nem voltak hajlandók veszélyeztetni a Segélyegylet pénzügyi stabilitását és legális működését az általuk kockázatosnak és felmérhetetlenül költségesnek tartott vállalkozásban való részvétellel.⁵¹

A szocialisták csak mérsékelt sikereket értek el abban, hogy a többi segélyegylet a gazdasági és politikai változás radikális programja iránt elkötelezett szakszervezetté alakuljon. Ebből a szempontból jellemző az *Első Budapesti Vas- és Ércsztergályos Szakma-, Beteg- és Segélyező Egylet* esete. Az egyletet 1886-ban alapították segélyegyletként, és tíz év múltán is folytatta beteg és munkanélküli tagjainak támogatását. Az aktivisták szerint azonban az egylet fő céljának a tagok politikai és gazdasági nevelésének kellett volna lennie, és – Marxot idézve – a munkások öntudatra ébresztése, az elnyomók elleni harc hatékony eszközeiként a politikai szervezkedést és a sztrájkot javasolták.⁵² Amikor azonban 1895-ben azzal a javaslattal álltak elő, hogy az egylet szüntesse be a betegsegélyek folyósítását, és váljon szigorúan vett szakszervezetté, az éves közgyűlésen a tagok többsége a fennálló szervezeti formára szavazott.⁵³

Az idők folyamán csökkent a szocialista pártvezetők érdeklődése az önszegélyező egyletek iránt. Ez kifejeződött az MSZDP 1890-es alapító kongresszusán, ahol sem az új párt hosszú távú céljait és azonnali feladatait részletező Elvi Nyilatkozatban, sem a célok megvalósításának gyakorlati eszközeit vázoló határozatokban nem említették meg az egyleteket és az önszegélyezést. A szocialisták ettől kezdve a politikai harcra és a szakszervezetek megerősítésére összpontosítottak. 1900 után figyelmük különösen az úgynevezett „szabadszervezetek” felé fordult, amelyek a magyar munkásmozgalom sajátos jelenségeiként az MSZDP taglétszámára vonatkozó kormányzati korlátozások és a szakszervezetek politikai tevékenységét tiltó rendelkezések kijátszását célozták.⁵⁴

A munkás önsegélyező egyletek és az állam

A kormány ellenséges magatartása

Az önsegélyező egyletek alapítói által leküzdendő számos akadály között szerepelt a központi és helyi hatóságok ellenséges magatartása. A hivatalnokoknak különösen gyanúsak voltak az iparossegédek és az egyéb munkások által létrehozott szervezetek. 1867 előtt általában korlátozták az egyletek számát, és igyekeztek ezeket a hagyományos céhes kereteken belül tartani. Az 1852-es úgynevezett egyleti törvény a munkásegysületek régebbi formáinak támogatásával és a modern ipar alapzatából kinövő új típusú szervezetek ellenzésével világosan kifejti ezt az alapelvet.

Az 1848-as forradalom után az 1850-es években a hatóságok minden szinten folyamatosan kifejezésre juttatták a pesti és budai egyletek szaporodása miatti aggodalmukat. Például elutasították az asztalossegédek 1851-es és a kőművessegédek 1857-es temetkezési egylet alapítására vonatkozó kérelmét, arra hivatkozva, hogy már 22 hasonló szervezet létezik a két városban, és számuk bármilyen mértékű gyarapodása megnehezítené a rendőrségnek, hogy megfelelő felügyelet alatt tartsák őket.⁵⁵

Fenntartások az iparossegédekkel szemben

A hatóságok bizalmatlanul szemlélték a nagy számban egyesülő iparossegédek és más munkásokat. Ingatagnak és kiszámíthatatlannak tartották őket, s így alkalmatlannak saját ügyeik felelős intézésére. Ennek megfelelően a pesti rendőrkapitányság 1857-ben elutasította két vasúti munkás beadványát, amelyben azt kérelmezték, hogy a hivatalos vasutas betegsegélyező egyletből kilépve önkéntes egyesületet hozhassanak létre. Az elutasítás indoklása szerint nem tudták volna biztosítani az egyesület ügyeinek hatékony intézését, mivel a többi munkásnál „alacsonyabb kulturális szinten” álltak.⁵⁶ Hasonló választ kaptak az 1857-ben ugyanilyen beadványt készítő pesti és budai nyomdászsegédek is. Ez alkalommal a rendőrkapitány a Kormányzótanácsnak készített jelentésében rámutatott arra, hogy az 1851-es Ipartörvény csak a mestereknek és a munkáltatóknak – a segédeknek nem – engedélyezi az „iparág javát” szolgáló egyletek alapítását, és hogy a segédek semmi esetre sem nyújtanak „megfelelő biztosítékokat” az egylet ügyeinek „szabályos intézésére”.⁵⁷

A hatóságok nyíltan számítottak a céhmesterekre és az egyéb munkáltatókra abban, hogy szoros felügyelet alatt tartják a segédeiket és a munkásaikat. Miként a pesti rendőrkapitány 1857-ben figyelmeztetett: ha a segédek kiszabadulnának a céhmesterek fennhatósága alól, esetleg ellenzékot hoznának létre, vagy akár még politizálhatnának is.⁵⁸ Ugyanebben az évben maga a Kormányzótanács szólította fel az Óbudai Hajógyár vezetőit, hogy nevezzenek ki egy megbízottat, aki ellenőrzi az asztalossegédek betegsegélyező és temetkezési egyletének tevékenységét, és jelentéseket készít a tagok viselkedéséről.⁵⁹

A kormányzati politika

A munkás segélyegyletekről alkotott, általában negatív véleményük ellenére a központi és helyi hatóságok jelentős számú egyesület alapszabályát hagyták jóvá. Ezt gyakran azért tették, mert ezek az egyesületek hasznos humanitárius szolgáltatásokat nyújtottak egy olyan időszakban, mikor az alsóbb osztályok más forrásból nem kaptak segítséget. Különösen meggyőzőek voltak az olyan érvek – mint például a budai festősegédek hivatkozásai 1851-ben –, hogy azért van szükségük a segélyegylet létrehozására beteg és szegény társaik támogatásához, mert nincs céhük, és sehova sem tudnak segítségért fordulni.⁶⁰ Tanulságos a pesti kerületi kormányhivatal 1852-es határozata is, amelyben olyan indoklással engedélyezte a budai kőműves- és kőfaragósegédeknek segélyegylet alapítását, hogy mivel nincs a városban a munkások beteg-segélyezésével foglalkozó egyesület, a segédek és családtagjaik nagyon nehezen jutnak kórházi kezeléshez. A döntésben hallgatólagosan benne volt az a tény, hogy a meglévő segélyegyletek középosztálybeliek voltak, és nem vettek fel munkástagokat.

Az önszegélyező egyesületek alapításának az 1860-as és 1870-es években a munkások, valamint a középosztálybeliek és szellemi foglalkozásúak körében történt térhódításával és az alkotmányos kormányzás 1867-es (kiegyezés utáni) megerősödésével a hatóságok az egyesületek kézben tartásának leghatékonyabb eszközeként az akadályozás helyett a szabályozást választották. Így annak érdekében, hogy távol tartsák a munkásokat a politikától, és különösen a szocialistáktól, a Belügyminisztérium a munkások radikalizálódásának el-
lensúlyozására szokatlan gyorsasággal hagyta jóvá a segélyegyletek alapszabályait. A későbbi évtizedekben az egymást követő kormányok számos törvényt is hoztak az önszegélyező egyesületeknek a modern magyar gazdasági és társadalmi élet általános kereteibe való integrálására. De a határkövet jelentő 1891-es és 1907-es törvények végső célja – mint láttuk – nem az önkéntes-ségen alapuló, autonóm önszegélyező egyesületek erősítése, hanem a biztosítási rendszer kiterjesztése és racionalizálása, egyúttal szoros állami felügyelet alá helyezése volt.

Egyéb önszegélyező egyesületek

Az önszegélyező egyesületek nagyon népszerűek voltak a 19. században. A munkásságon kívül egyéb társadalmi csoportok is létrehoztak egyesületeket, hogy szükség esetén segítsék tagjaikat. A munkás önszegélyező egyesületekhez hasonlóan Pest és Buda volt a tevékenységük fő központja.

Számos egyesületet létrehoztak *etnikai és vallási csoportok*. Például az 1811-ben alapított *Budapest-Józsefvárosi Szőlőművesek Betegsegélyező- és Temetkezési Egyesülete* kezdetben csak németeket vett fel a tagjai közé, és csak később fogadta be a magyarokat.⁶¹ A zsidók a betegsegélyező és temetkezési egyesületek legaktívabb szervezői közé tartoztak. Általában csak hittársaikat vették fel tagjaik közé, de olykor – mint például az *Első Pesti Izraelita Pinczér-betegsegélyező és Halotti Egyesület* esetében – a zsidókkal azonos feltételekkel

a nem zsidók is csatlakozhattak.⁶² Egyes zsidó segélyegyletek a Pest és Buda bizonyos részein lakó, feddhetetlen vallási és erkölcsi híru személyekre korlátozták a tagságot.⁶³ A református egyház tagjai a kései szervezetalapítók közé tartoztak, csak 1892-ben hozták létre az első betegsegélyező és temetkezési egyletüket.⁶⁴

Az első nő- és gyermekegyesületek. A felsőosztályba tartozó hölgyek kezdeményezték a kizárólag nők számára alapított betegsegélyező és temetkezési egyletek létrehozását. Bár csak nők lehettek rendes tagok, és így csak ők részesülhettek a juttatásokból, támogató és tiszteletbeli tagokként férfiakat is elfogadtak. A segélyegylet néha kiterjedt karitatív munka megalapozásául szolgált: az *Első Magyar Általános Női Betegsegélyező Egylet* 1892-ben „jótekonysági kört” alapított abból a célból, hogy hozományt és heti költőpénzt adjon az elszegényedett tagjainak és az özvegyeknek, és hogy a gyermekeik gyámjaként tevékenykedjen.⁶⁵

A középosztály. Sok önsegélyező egylet egyszerűen középosztályiként osztályozható: bármely egészséges, tíz és ötven év közötti pesti vagy budai lakos a tagjuk lehetett. Az 1836-ban alapított *Első Pesti Betegsegélyező és Temetkezési Egylet* a tagoknak súlyos betegség esetén szerény támogatást, az elhunyt családjának pedig temetkezési segítyt adott.⁶⁶ Más, középosztályi segélyegyletek különös érdeklődést mutattak a szegények iránt. Az 1839-ben alapított *Budai Temetkezési Pénztár* elsődleges célja az elhunyt tagok elszegényedett családjainak segítése volt,⁶⁷ az 1840-ben létesített *Pesti Első Temetkezési Egyesület* pedig vállalta a szegényebb családtagok általános szükségleteinek biztosítását.⁶⁸ Megint más egyletek, például az 1868-ban alapított *Első Pesti Önsegélyező Egylet*, széles körű juttatásokat nyújtottak az elhunyt tagok családjának.⁶⁹

A szellemi foglalkozásúak. Az önsegélyező egyletek egyik jelentős típusa a szellemi foglalkozásúak szükségleteinek kielégítését szolgálta. A társadalmi ranglétra egyik végén a boltosok szervezetei helyezkedtek el, például a tagjainak rövid idejű kórházi ápolást nyújtó, 1838-ban alapított *Budapesti Gyógyszersegédek Betegápoló Egylete*.⁷⁰ A tanítók és a középiskolai tanárok 1873-ban azért hoztak létre segélyegyletet, hogy a tagoknak munkanélküliség, betegség, elhalálozás és egyéb családi szükséghelyzetekben alacsony kamatú kölcsönt biztosítsanak.⁷¹ A budapesti orvosok is úgy gondolták, hogy érdekük az egyesülés. Először, 1874-ben egy „kört” alapítottak szakmájuk általános javának szolgálatára, de 1880-ban úgy döntöttek, hogy segélyegyletet hoznak létre. Erre ösztönözte őket az orvosok alacsony díjazása, különösen a betegsegélyező egyletek doktorainak fizetése. Az orvosok köre azzal vádolta a betegsegélyező egyleteket, hogy a rászorulókat mellőzve, orvosi kiadásai csökkentésének ígéretével inkább a középosztálybelieket igyekeznek belépésre csábítani. A betegsegélyező egyletek alacsony téríté-
seket tudtak kialakítani az orvosokkal, és a kör szerint Budapesten minden nyolcadik orvos – lévén az ő alkalmazottjuk – túlhajszolt és alulfizetett volt. Ezért az új segélyegylet különféle formájú pénzügyi támogatásokat akart nyújtani a tagjainak.⁷² Bármely rászoruló magyar szerző segítségére 1867-ben az írók is alakítottak egy segélyegyletet, amely a magyar társadalmi elit pártfogását élvezte.⁷³

Állami jóváhagyás. A munkás önszegélyező egyletekhez hasonlóan a középosztály, a szellemi foglalkozásúak és a vallási csoportok által létrehozott egyesületeknek is be kellett küldeniük az alapszabályaikat részletes vizsgálatra a helybeli közigazgatási hivatalba, illetve 1867 után a Belügyminisztériumba. A munkásegyletekkel ellentétben azonban különösebb nehézségek nélkül megkapták a hivatalos jóváhagyást. A későbbiekben rájuk nem terjedt ki a hivatalok vagy a rendőrség szoros felügyelete sem, kétségkívül azért nem, mert a „felelősségteljes” működésre garanciát jelentő személyek alapították őket, vagy ilyen szervezetekhez tartoztak, és ígéretet tettek a fennálló társadalmi rend erősítésére. Adminisztratív szerkezetüket és a szolgáltatásaikat tekintve ezek az egyesületek nem különböztek lényegesen a munkás segélyegyletektől.

Önszegélyező egyletek 1920–1941 között

A biztosítási ipar ágazatai

A két világháború közötti időszakban Magyarországon 790 ezer tagot számláló 1389 különféle önszegélyező egylet – többek között betegsegélyező és temetkezési egyletek, valamint nyugdíjas egyesületek – működött.⁷⁴ Számos, az I. világháború előtt alapított egylet folytatta működését, köztük a Nyomdász Segélyegylet is. Az 1920 után létrejött egyletek közül az 1930-ban 101 521 taggal alapított *Katolikus Liga – Országos Temetkezési Segélypénztár* volt a legnagyobb; a többiek szerényebb méretűek voltak.⁷⁵ Budapesten az 1878 előtt alapított 84 segélyegyletből 32 még mindig fennállt. 1933 és 1936 között a városban 14 új egyletet alapítottak, és 19 fejezte be a működését.⁷⁶ Az egyleti rendszer tehát a biztosítási ipar fontos ágazata maradt, de dinamikus fejlődésük időszaka véget ért. A magánvállalatok és az állami szabályozású biztosítópénztárak a segélyegyleteknél jóval több személynek nyújtottak biztosítást.

Állami törvényhozás

Az állam fokozta a biztosítási ipar szabályozását és centralizálását. A két világháború közötti korszak legfontosabb és legjellemzőbb jogszabálya a kötelező beteg- és balesetbiztosítással foglalkozó, 1927-es XXI. törvény volt.⁷⁷ A törvény az *Országos Munkás Biztosító Intézettel* váltotta fel az 1907-ben létesített Országos Munkás Betegsegélyző- és Balesetbiztosító Pénztárat, és eltörölte az összes kerületi és gyári segélypénztárt, amelyek feladatait az új szervezet vette át. Bár az Intézet formálisan autonóm volt, gyakorlatilag a kormánytól függött, mivel elnökét a kormányzó, többi tisztségviselőjét pedig a munkaügyi és népjóléti miniszter nevezte ki. Mindezekkel együtt a törvény bizonyos kategóriáknak engedélyezte saját önkéntes segélyegyesületeik létrehozását,⁷⁸ és nem gátolta a temetkezési egyletek működését.

Eredmények

Budapest megőrizte azt a pozícióját, amelyet az I. világháború előtt a segélyegyletek központjaként elért. A Magyarországon működő összes egyletnek ugyan csak 16 százaléka (222) volt a fővárosban, de a hét úgynevezett anyaegyletből hatnak – amelyeknek 485 fiókjá tevékenykedett vidéken – a székhelye Budapesten volt található, míg az egyetlen vidéki anyaegylethez csak 12 kirendeltség tartozott. Ezenkívül az összes tag (345 320) 43,7 százaléka lakott Budapesten, és az itteni egyletekbe folyt be az összes bevétel 77,2 százaléka.⁷⁹ Az 1914 előtti időszakhoz hasonlóan az 1930-as években az egyletek számára a tagdíjak jelentették az elsődleges bevételforrást (50 százaléka) és a pénzsegélyek alkották a legnagyobb kiadási tételt (48 százaléka). Az egyletek összességében az I. világháború előtti szokások alapján intézték az ügyeket. A tisztségviselőknek és a választmányoknak nem sok félnivalójuk volt a tagoktól, mert az éves vagy féléves közgyűléseken való részvétel alacsony volt (1930 és 1932 között átlagosan 13,7 százalékos). A nők az összlétszám 19,2 százalékát tették ki, de – mint az egyletek virágkorában is – szerepük főként csak a segélyek átvételére korlátozódott.⁸⁰

A magyar gazdaságban és társadalomszerkezetben a II. világháború és a kommunista hatalomátvétel után lezajlott drasztikus változások véget vetettek az önkéntes segélyegyleteknek.

Fordította Nyilas Mihály

Jegyzetek

A magyar kutatók kevés figyelmet fordítottak az önsegélyező egyletekre: feldolgozatlan az általános történetük, és értekezést sem szenteltek a témának. A legrészletesebb bibliográfia Budapestre korlátozódik (*Budapest történetének bibliográfiája*, 4. kötet /Budapest, 1965/, 133–152. oldal).

A fenti munka kiegészíthető a budapesti és a vidéki cikkeket és könyveket is tartalmazó bibliográfiákkal: *I. Tóth Zoltán szerk.: Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*, 1. kötet (Budapest, 1950), 115. és 118. oldal és 2. kötet (Budapest, 1952), 247–248. oldal; *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (ezentúl MMTVD), 1. kötet (Budapest, 1951), 626–628. oldal. Jelentős kiadatlan forrásgyűjtemények találhatóak a Budapesti Fővárosi Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban. Ezek közül néhányat idéz Dóka Klára: *A munkásszervezkedés kezdeti szakasza Magyarországon 1830–1872* (Budapest, 1972), 100–111. oldal.

Létezik még egy dokumentumgyűjtemény a pesti és budai munkás- és parasztmozgalomról 1848 és 1867 között, Sashegyi Oszkár: *Munkások és parasztok mozgalmái Magyarországon 1849–1867* (Budapest, 1959).

Az egyletek történetének gyakorú feldolgozásai, amelyet általában a vezetők rendeltek meg és a tagok írtak, terjedelmüket tekintve a hosszú és részletes leírásoktól – N. Novitzky László: *Egyesült erővel* (Budapest, 1912), 559 oldal, a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesületének 1848 és 1911 közötti történetéről – az „évfordulós” megemlékezésekig váltakoznak. Példák ez utóbbira: Walla László: *A Budapest-Józsefvárosi Szőlőművesek Betegsegélyző és Temetkezési Egyletének százéves története 1811–1911* (Budapest, 1911), 33 oldal; Czepka L.: *A Budapesti Pinczér-Egylet ötvenéves története 1835–1885* (Budapest, 1885), 53 oldal.

Az 1930-as évek budapesti magánszervezeteiről szóló általános áttekintés az egyetlen kí-

sérlet a segélyegyletek szerkezetének és működésének az elemzésére Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei* in: Statisztikai Közlemények, 74. évf. 3. (Budapest, 1936). Két munka a magyarországi társadalombiztosítás összefüggésében vizsgálja ezeket: *A magyar társadalmi biztosítás története* (Budapest, 1928) és *A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892–1942* (Budapest, 1942).

A korai segélyegyletekről szóló monográfiához a legközelebb egy, a munkásbiztosítás intézményével foglalkozó tanulmány áll, amelyet a szisztematikus állami törvényhozás előtt adtak ki: Ecséri Lajos: *A munkássegélyezés ügye Magyarországon, tekintettel a munkásbiztosítás kérdésére* (Budapest, 1884).

A magyar munkásmozgalom általános történetével foglalkozó tanulmányok néha információval szolgálnak a munkás segélyegyletekről (a leghasznosabb Dóka: *A munkásszervezkedés*, c. munkája, amely hangsúlyozza az egyletek megerősödése és a munkásmozgalom fejlődése közötti szoros kapcsolatot).

Szeretnék köszönetet mondani a kutatásban segítséget nyújtó Sennyei Pongrácnak az értékes segítségért. Szintén hálás vagyok Dr. Vekerdí Józsefnek, a budapesti Országos Széchenyi Könyvtár nemzetközi csereosztálya vezetőjének és az osztály dolgozóinak. Köszönettel tartozom Sándor Tibornak és a budapesti Szabó Ervin Városi Könyvtár dolgozóinak is a bibliográfiai segítségért és az Egyesült Államokban nem található nélkülözhetetlen fotokópiáért.

1. Az időszakról bibliográfiát is tartalmazó kimerítő áttekintést ad a *Magyarország története* 5. kötet, 1. és 2. rész (1790–1848) (Budapest, 1980), 6. kötet, 1. és 2. rész (1848–1890) (Budapest, 1979), 7. kötet, 1. és 2. rész (1890–1918), 3. kiadás (Budapest, 1988), és a 8. kötet, 1. és 2. rész (1918–1919, 1919–1945), 3. kiadás (Budapest, 1984). A politikai fejlődés gondolatébresztő elemzése Andrew C. Janos: *The politics of backwardness in Hungary, 1825–1945* (Princeton N. J., 1982). A gazdasági fejlődésre értékes Berend T. Iván és Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*, 2. kiadás (Budapest, 1975), és Berend T. Iván és Ránki György: *Underdevelopment and economic growth: Studies in Hungarian economic and social history* (Budapest, 1979). Budapestnek a korszak politikai és gazdasági életében játszott központi szerepe miatt érdemes tanulmányozni: *Budapest története*, 4. kötet (1848–1918) (Budapest, 1978), és 5. kötet (1918–1945) (Budapest, 1980).

2 Dóka: *A munkásszervezkedés*, 31–32. oldal

3 Az egyletet alább ismertetem, és ezentúl a Nyomdászok Segélyegyleteként hivatkozom rá.

4 Sashegyi: *Munkások*, 199–200. oldal

5 Később ismertetem és Általános Munkás Segélypénztár néven hivatkozom rá.

6 *Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvények*. Millenniumi Emlékiadás (Budapest, 1896), 22–32. oldal

7 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 40–41. oldal

8 Litván György (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák 1888–1945* (Budapest, 1974), 48–49. oldal

9 *Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvények*. Millenniumi Emlékiadás (Budapest, 1897), 392–410. oldal. A törvény elemzésére lásd Lőrincz Ernő: *A munkaviszonyok szabályozása Magyarországon a kapitalizmus kezdetétől az első világháború végéig 1840–1918*, (Budapest, 1974), 191–198. oldal

10 Erényi Tibor: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei; a budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása, 1876–1904* (Budapest, 1962), 210. és 295–296. oldal

11 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*, 4. kötet (1899–1901) (Budapest, 1904), 142. oldal és 8. kötet (Budapest, 1907), 128. oldal

12 Idézett mű, 8. kötet, 128. oldal; Schuler Dezső: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*, 2. kötet (Budapest, 1937), 138–139. oldal

13 *A Budapest fővárosi sütők, czukrászok és mézeskalácsosok ipartestülete által az 1891. évi XIV. t. cz. X. fejezete értelmében alakított betegsegélyző pénztár alapszabályai* (Budapest, 1892), 1–2. oldal

- 14 A Budapest fő- és székvárosi Csizmadia Ipartestület Betegsegélyző Pénztárának alapszabályai (Budapest, 1893), 20. oldal
- 15 A Budapesti Férfi- és Nőruhakészítő Ipartestület Betegsegélyző-Pénztárának Alapszabály-tervezete (Budapest, 1892), 4–6. oldal
- 16 Erényi: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom*, 230. oldal
- 17 A törvény szövege bőséges háttéranyaggal és magyarázatokkal együtt megtalálható *Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénytörzsek*. Millenniumi Emlékkiadás (Budapest, 1908), 182–317. oldal. Lásd még Lőrincz: *A munkaviszonyok szabályozása*, 198–208. oldal
- 18 Schuler: *Hatósági és társadalmi embervédelem*, 138. oldal
- 19 Ecseri: *A munkássegélyezés*, 13–14. oldal
- 20 Sashegyi: *Munkások*, 190. oldal
- 21 Ugyanott, 55. és 375. oldal
- 22 Ugyanott, 54. oldal; MMTVD, 1. kötet, 261. oldal; *Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története* (Debrecen, 1970), 28. oldal
- 23 Schuler: *Hatósági és társadalmi embervédelem*, 139. oldal
- 24 A Budapesti Bádigos Segédek Betegsegélyző Egylet alapszabályai (Budapest, 1875), 8. oldal
- 25 A Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyző Temetkezési Egylet 1891. évi működésének kimutatása (Budapest, 1892), 3. oldal
- 26 Sashegyi: *Munkások*, 187–188. oldal
- 27 A szab. kir. Pest Városi könyvkötő-segédek társulatának szabály-könyve (Budapest, 1868), 5. oldal
- 28 A Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestülete Betegsegélyző Pénztára, *Tíz esztendő a betegsegélyző pénztárból 1891–1900* (Budapest, 1902), 11. oldal
- 29 Sashegyi: *Munkások*, 74–76. oldal; Novitzky: *Egyesült erővel*, 42–43. oldal
- 30 Sashegyi: *Munkások*, 308–309. oldal; MMTVD, 1. kötet, 36–39. oldal
- 31 *Statuten des Pesth-Ofner Viaticums-, Kranken- und Unterstützungs-Vereins für Typographen* (Pest, 1848), 3–4. oldal
- 32 Novitzky: *Egyesült erővel*, 186–188. oldal
- 33 Ugyanott, 188–191. oldal
- 34 Ugyanott, 252. oldal, 1. jegyzet
- 35 Ugyanott, 155. oldal
- 36 Ugyanott, 127–128. oldal
- 37 A „Magyart” „Budapestire” cserélte, a történésekre utalva.
- 38 A Nyomdász Segélyegylet korai történetére Kolozsváron lásd Gombos Ferenc: *A kolozsvári Könyvnyomdászok Segélyző Egyletének keletkezése és fejlődése 1861–1886* (Kolozsvár, 1886), 35. oldal
- 39 Gábrriel József és Mangold Sándor: *A temesvári könyvnyomdász egylet története (1851–1887)* (Temesvár, 1890), 45. oldal
- 40 Novitzky: *Egyesült erővel*, 548–549. oldal
- 41 Ecseri: *A munkássegélyezés* 16–19. oldal
- 42 MMTVD, 1. kötet, 146–147. oldal
- 43 Ugyanott, 1. kötet, 149–150. oldal; *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*, 8. kötet, 128. oldal 2. táblázat; *A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942* az 1871 és 1898 közötti időszakra éves taglétszám-adatokat közöl, melyek azonban kismértékben különböznek a más forrásokban találhatóaktól. Az 1891-es XIV. törvény – amely kötelezte a pénztárt vidéki fiókjai bezárására – hatása nem világos, mivel a fent említett táblázatban a taglétszám 1891-ben 59 101, 1893-ban pedig 79 120 volt.
- 44 *A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942*, 1. táblázat
- 45 MMTVD, 1. kötet, 554–555. oldal
- 46 *A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942*, 1. és 3. táblázat
- 47 Nemes Dezső: *Az Általános Munkássegylet története 1868–1873* (Budapest, 1952), 32–

43. oldal; S. Vincze Edit: Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben, *Párttörténeti Közlemények*, 14. évf. 1. (1968), 1–55. oldal
- 48 Nemes: *Az Általános Munkásegylet*, 78–90. oldal
- 49 Erényi: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom*, 90. és 92–93. oldal
- 50 MMTVD, 2. kötet (Budapest, 1954), 128–129. oldal
- 51 Tibor Erényi: „The origins of the Hungarian trade-union movement”, in E. Kabos and A. Zsilák (eds.): *Studies in the history of the Hungarian trade-union movement* (Budapest, 1977), 35. oldal
- 52 „Tíz év története.” Ajánlva az *Első Budapesti Vas- és Ércsztergályos Szakma-, Beteg- és Segélyező-Egyletek, tíz éves fennállása alkalmával* (Budapest, 1897), 5–7. oldal
- 53 Ugyanott, 10. oldal
54. Keith Hitchins: „Hungary”, in Marcel van der Linden and Jürgen Rojahn (eds.): *The formation of labour movements, 1870–1914*, 1. kötet (Leiden, 1990), 358–360. oldal
- 55 Sashegyi: *Munkások*, 54., 185–186. és 194. oldal
- 56 Ugyanott, 190–192. oldal
- 57 Ugyanott, 212. oldal
- 58 Ugyanott, 194. oldal
- 59 Ugyanott, 201. oldal
- 60 Ugyanott, 61. oldal
61. Walla: *A Budapesti-Józsefvárosi szőlőművesek*, 19–21. oldal
- 62 *Alapszabályai az Első Pesti Izraelita Pinczér-betegsegélyző- és Halotti Egyletnek* (Pest, 1872), 1–4. oldal
- 63 *Hohen Orts genehmigte Stauten des Altofner Allgemeinen Israelitischen Kranken- u. Leichenvereins vom Jahre 1864* (Ofen, 1865), 4. oldal; A „*Maskil el Dal*” *Budai Izraelita Betegsegélyző és Temetkezési Egylet alapszabályai* (Budapest, 1895), 3–4. oldal
- 64 *A Budapesti Reformátusok Első Közművelődési, Betegsegélyző és Temetkezési Egyletének évkönyve*, 1897 (Budapest, 1898), 3. oldal
- 65 *Az Első Magyar Általános Női Betegsegélyző Egylet „Jótékonsági Köré”-nek alapszabályai* (Budapest, 1893), 3. oldal
- 66 *Statuen für die... gebildete Pesther erste Kranken und zugleich Leichen-Verein-Gesellschaft* (Pest, 1837), 6–7. oldal
- 67 *Statuen der Ofner Leichen-Collecte* (Buda, 1840), 1. oldal
- 68 *Legfelsőbb helyen helyben-hagyott Pesti Első Temetkezési Egyesület alapszabályai* (Pest, 1842), 10–13. oldal
- 69 *Alapszabályai az Első Pesti Önszegélyező Egyletnek* (Buda, 1871), 3–5. oldal
- 70 J. Vondrasek József: *A Budapesti Gyógyszersegédek Betegápoló Egyletének története, 1841–1896* (Budapest, 1896), 19. oldal
- 71 Lásd az egylet terjedelmes éves jelentéseit, *Jelentés a Budapesti Tanítók Segély-egyesületéről* 1890-től 1894-ig (Budapest, 1891–1895), és Walter Károly: *A Budapesti tanítók segélyező egyesületének 25 éves története* (Budapest, 1898), 5., 13., 18–20. és 35–36. oldal
- 72 Némái József: *A Budapesti Orvosi Kör és Országos Segélyegyletének története* (Budapest, 1896), 32–37. oldal. Lásd még Pikler Gyula: *A betegsegélyező egyletek és pénztárak* (Budapest, 1896), 23. oldal
- 73 *A Magyar Írók Segély-egyletének évkönyvei 1877–1881* (Budapest, 1882)
- 74 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 97. oldal. A szerző három kategóriára osztja az önszegítő egyleteket: betegsegélyező és temetkezési, nyugdíjas és „egyéb” csoportra.
- 75 Schuler: *Hatósági és társadalmi embervédelem*, 136. oldal
- 76 Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 38. és 98. oldal
- 77 *Magyar törvénytár. 1927. évi törvénytörvények*. Millenniumi Emlékkiadás (Budapest, 1928), 384–521. oldal A törvény szövegét terjedelmes háttéranyag és magyarázatok egészítik ki.
- 78 Ugyanott, 400–404. és 436. oldal
79. Dobrovits: *Budapest egyesületei*, 50. és 97. oldal
- 80 Ugyanott, 62. és 64. oldal